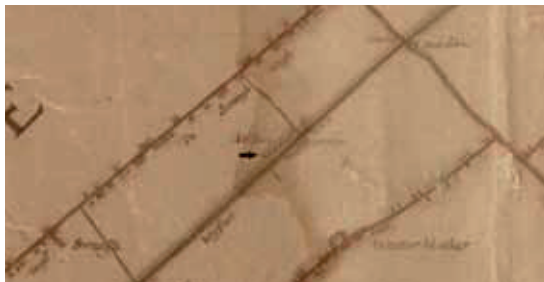

OPGRAVING VAN EEN STOLP AAN DE

DIEUWERTJE DUIJN - ARCHEOLOGIE HOORN

Op het perceel Bangert 61 in Zwaag zijn in april 2012 door Archeologie Hoorn de resten van een 17de-eeuwse stolpboerderij opgegraven. Deze boerderij is in de tweede helft van de 19de eeuw afgebroken, waarna hier een kleinere stolp is teruggebouwd. In 2012 is ook dit gebouw gesloopt en vervangen door nieuwbouw.¹ Het archeologisch onderzoek op deze locatie verschaft voor het eerst een inkijkje in een eenvoudig boerenhuishouden langs de Bangert. Daarnaast vormt het onderzoek een belangrijke aanvulling op de geschiedenis van de stolpboerderij, een onderzoeksthema waarop Archeologie Hoorn zich de laatste jaren speciaal richt.

Afb 1
Uitsnede uit de kaart
van Johannes Dou
uit 1651-1654. Bij de
pijl lag waarschijnlijk
de onderzochte
stolpboerderij

De Bangert

De Bangert was oorspronkelijk een smalle weg met aan weerszijden een brede sloot: de Grote Wijzend langs de noordzijde en de Kleine Wijzend langs de zuidzijde. De weg ligt tussen de dorpslinten van Zwaag en Westerblokker in en vormt, samen met de Koewijzend, de grens tussen de bannen (rechtsgebieden) van beide dorpen. Aanvankelijk was langs deze as geen bewoning aanwezig. Gedurende de Late Middeleeuwen zijn ten zuiden van de weg twee kloosters gesticht: klooster Nieuwlicht in 1392

Afb 2
Overzicht van de
overblijfselen van de
westelijke helft van de
stolpboerderij, gezien
richting het zuiden/de
Bangert

en klooster Bethlehem in 1475.² In de periode hierna zijn in de buurt van klooster Bethlehem enkele huizen gebouwd. Op de kaart van Johannes Dou uit 1651-1654 wordt het gebied rondom dit groepje huizen in de buurt van het inmiddels verdwenen klooster aangeduid met de naam Banjaerden (afb. 1). Deze naam is afgeleid van de boomgaarden (bangaarden) die hier vanaf de 15de eeuw werden aangeplant.³ Ten tijde van het maken van de kaart van Dou bestond de onderzochte stolpboerderij al. Waarschijnlijk is de stolp het meest westelijke blokje langs de noordzijde van de Bangert.

De bouw van de stolpboerderij

Uit het archeologisch onderzoek is gebleken dat voorafgaand aan de bouw van de boerderij grondverbetering plaatsvond door de venige ondergrond weg te graven en de bouwput op te vullen met klei. Tevens werd een sloot op de geplande locatie van de boerderij gedempt. Hierbij is veel afgedankte keramiek in de sloot gestort, vermoedelijk door omwonenden. De keramiek dateert uit de periode 1575-1615 en omvat met name het standaard rood- en witbakkend aardewerk, bijvoorbeeld koekenpannen, kookpotten, papkommen en borden. Het duurdere aardewerk, bijvoorbeeld beschilderde borden van witte klei (majolica) en steengoed uit Duitsland, is slechts in zeer beperkte mate aanwezig. Bijzondere stukken zijn onder meer een complete steengoedkan met baardmanmasker en het wapen van Friesland (afb. 4) en een klein potje uit het stroomgebied van de Weser in Noord-Duitsland (afb. 5). Uit de sloot komen verder enkele opvallende vondsten van metaal, namelijk drie miniatuurobjecten (afb. 3). De treeft (braadrooster), schuimspaan en stoel zijn door kinderen als speelgoed gebruikt.

De bouw van de stolpboerderij kan op basis van de keramiek uit de sloot rond 1615 worden geplaatst. Met name over de westelijke helft van de boerderij is veel informatie verkregen. Hier waren direct onder het maaiveld de resten van het gebouw nog geheel intact in de bodem aanwezig (afb. 2). De oostelijke helft van de stolp viel deels buiten het opgegraven gebied en de archeologische sporen zijn hier bovendien minder goed in de grond bewaard gebleven.

De fundering van de westelijke zijgevel van de boerderij was 15 meter lang en is in zijn geheel teruggevonden. Tevens was nog een deel van de fundering van de voor- en achtergevel aanwezig. De overige resten van de boerderij bestonden onder

BANGERT

meer uit de fundering van de schoorsteen, drie ondiepe kelders, funderingen van binnenmuren, een waterbak, twee waterputten en diverse poeren (een vierkant stuk metselwerk dat een houten stijl draagt).

Indeling

Op basis van de aangetroffen sporen kan de indeling van de boerderij worden gereconstrueerd (afb. 6). Tussen de vier stijlen van het vierkant, het houtskelet van de stolp, bevond zich zoals gebruikelijk de

Afb 3
Van links naar rechts: een treeft, een schuimspaan en fragmenten van een stoel in miniatuurformaat uit de gedempte sloot

hooiberg. Langs de westelijke zijgevel lagen de woonvertrekken: twee rechthoekige kamers van ongeveer 7 meter lang en ruim 3 meter breed. Binnen de kamers lagen drie ondiepe voorraadkelders, die waarschijnlijk toegankelijk waren via luiken in de houten vloer (afb. 7). In de 18de eeuw is hiernaast een waterbak voor de opslag van regenwater in de achterste woonruimte gemaakt.

De kamers werden van elkaar gescheiden door een schoorsteen die waarschijnlijk aan weerszijden was voorzien van een schouw, zodat beide woonvertrekken konden worden verwarmd. In en rond de boerderij zijn fragmenten van wandtegels gevonden die afkomstig zijn van deze schouwen. Uit deze vondsten blijkt onder meer dat een van de schouwen in de 17de eeuw aan weerszijden was voorzien van een kleine nis waarin een kaars kon worden geplaatst. De vloertegels van deze nissen, herkenbaar aan het grote formaat en de beschilderde zijkant, zijn teruggevonden (afb. 9). Uit de eerste helft van de 19de eeuw dateren fragmenten van tegeltableaus met paarse beschildering. Twee kleine tableaus van een boer met een paard en

een boer met een koe vormen duidelijk een paar (afb. 8). In de buurt van de haard zijn verder aanwijzingen gevonden voor bedsteden of kasten tegen de woonvertrekken aan.

Langs de achtergevel lag de koeienstal. De stal was hier vergroot door middel van een aangeloeft deel: de daksparren werden aan de achterzijde van de stolp gedragen door een balk met daaronder stijlen, zodat de achtergevel meer naar buiten kon worden geplaatst. In de 17de eeuw kon water uit een waterput buiten de boerderij worden gehaald. (afb. 10). Rond 1700 is deze waterput gedempt en is een nieuwe waterput in de stal gemaakt. De dars bevond zich aan de oostzijde van de boerderij. Via de dars, vanaf de voorkant van de stolp toegankelijk door twee grote darsdeuren, werd het hooi in de hooiberg gebracht. Tot slot was nog een ruimte aanwezig aan de voorzijde van de stolp, tussen de dars en een woonvertrek in. Het is onduidelijk hoe deze ruimte heeft gefunctioneerd. Bij veel bestaande stolpboerderijen bevindt zich hier de opkamer. In de boerderij aan de Bangert zijn echter geen aanwijzingen voor een opkamer op deze locatie gevonden: er bevindt zich hier geen kelder en er was ook geen stookplaats aanwezig. Wellicht deed de ruimte dienst als kaasmakerij of paardenstal.

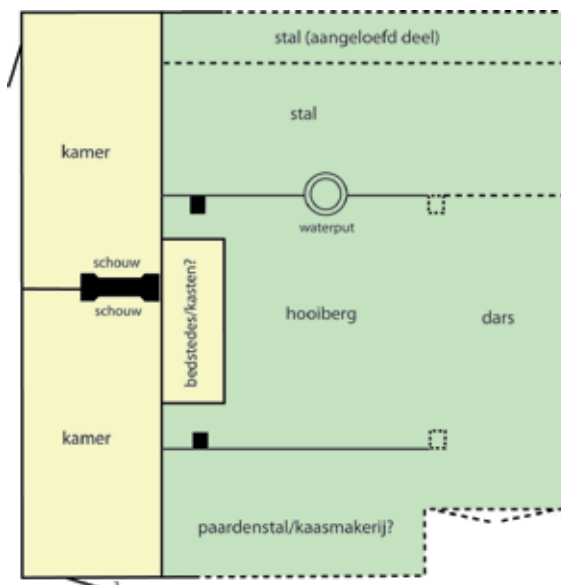
De indeling van de boerderij aan de Bangert toont veel overeenkomsten met die van de *Barmhartige Samaritaan*, een stolpboerderij uit 1659 aan het dorpslint van Westerblokker. Deze boerderij is een van de weinige voorbeelden van een 17de-eeuwse stolp waarbij de oorspronkelijke indeling en het

Afb 4
Een complete baardmankruik met het wapen van Friesland uit de gedempte sloot. Hoogte: 16,5 cm

Afb 5
Een potje van Weser-aardewerk uit de gedempte sloot. Hoogte: 8,5 cm

Afb 6
Reconstructie van de indeling van de 17de-eeuwse stolpboerderij aan de Bangert. De gestippelde lijnen zijn onzeker. In groen de bedrijfsruimtes, in geel de woonvertrekken. Het noorden is boven, de weg bevindt zich ten zuiden van de boerderij

Afb 7
Een van de ondiepe
voorraadkelders uit de
17de eeuw

Afb 8
Een fragment van een
paars tegeltabelau met
boer en paard uit de
19de eeuw

interieur redelijk goed bewaard zijn gebleven (afb. 11). De westelijke zijgevel is 15 meter lang, net als bij de boerderij aan de Bangert. Ook in het geval van deze boerderij bevinden de woonvertrekken zich langs de westelijke zijgevel en worden twee woonvertrekken gescheiden door de schoorsteen met aan weerszijden een schouw. Langs de achtergevel ligt de stal met aangeloeft deel en een waterput en de dars bevindt zich langs de oostelijke gevel. Naast de dars is langs de voorgevel een vierde woonvertrek aanwezig.⁴ Deze kamer is voorzien van een haard, zodat de boerderij twee schoorstenen bezit. Het is mogelijk dat de tweede schoorsteen pas in de 18de of 19de eeuw aan de boerderij is toegevoegd en het vertrek hiervoor een andere functie heeft gehad.

Fundering

De funderingen van de gevels van de boerderij aan de Bangert waren vrij licht uitgevoerd: de bakstenen fundering was ondiep en niet verstevigd door middel van funderingshout, bijvoorbeeld palen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat op de locatie van de gedempte sloot de westgevel behoorlijk was verzakt. De lichte fundering maakt het waarschijnlijk dat de buitengevels van de boerderij bestonden uit houten wanden op een bakstenen plint. Ook de grote poeren waarop de stijlen van het vierkant rustten, waren ondiep gefundeerd en stonden niet op palen of planken.

Afb 9
Een van de vloertegels
van een kaarsennis uit
de 17de eeuw. Breedte:
18,5 cm

Voor de bouw van de buitengevels, de poeren van het vierkant en de schoorsteenfundering is rond 1615 gebruik gemaakt van opvallend grote bakstenen, namelijk rode bakstenen met afmetingen van 25x12x5 cm tot 22x10x4 cm. Deze bakstenen kunnen op basis van het formaat in de 15de eeuw worden gedateerd. Zij zijn dus veel ouder dan de 17de-eeuwse boerderij en het moet daarom om hergebruikte bakstenen gaan. Het is waarschijnlijk dat de bakstenen afkomstig zijn van de ruïnes van klooster Bethlehem of Nieuwlicht. De kloosters zijn bij het begin van de Opstand in 1572 verlaten en grotendeels afgebroken. De fundamenteën van de kloostergebouwen waren echter nog eeuwenlang zichtbaar. Kroniekschrijver Velius vermeldt dat in 1573 de bouwmaterialen van klooster Nieuwlicht door omwonenden werden weggehaald.⁵ Ongetwijfeld zijn fundamenteën van de gesloopte kloosters ook daarna nog als 'steengroeve' gebruikt.

Materiële cultuur van de bewoners

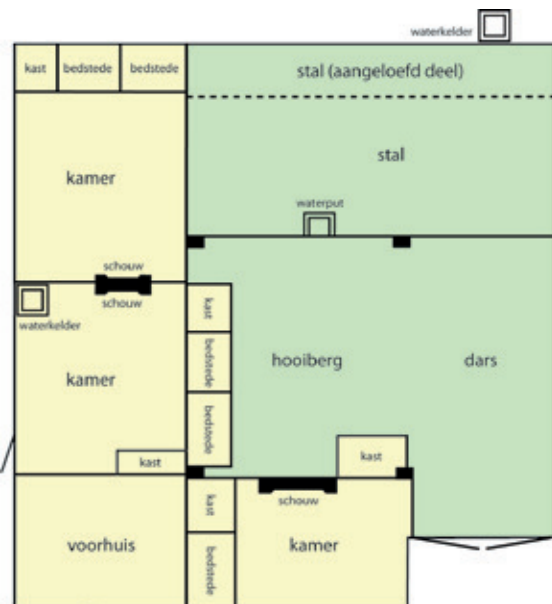
Rond de boerderij zijn enkele afvalkuilen gevonden uit de 17de en 18de eeuw met afval van de bewoners van de boerderij (afb. 12 en 14). Het aardewerk kan als zeer eenvoudig worden gekarakteriseerd. Het duurdere Chinese porselein of keramiek uit het Mediterrane gebied is bijvoorbeeld nauwelijks aanwezig, terwijl deze keramiek in West-Friesland over het algemeen in relatief grote hoeveelheden wordt aangetroffen. Diverse stukken eenvoudig rood- of witbakkend aardewerk zijn na beschadiging, bijvoorbeeld het afbreken van oor of steel, nog gebruikt. In de scherf van een bord van Delfts blauw uit de 18de eeuw is bovendien een kramgat aanwezig. Het bord is dus ooit gebroken geweest en vervolgens hersteld met metalen krammen. De bewoners vonden het blijkbaar de moeite waard om een dergelijk stuk te herstellen. Het is de vraag of het eenvoudige aardewerk wijst op armoede, of dat hier eerder sprake is van Westfriese eenvoud en zuinigheid.

Tussen het afval van de bewoners van de boerderij zijn vier kaasvormen van roodbakkend aardewerk gevonden (afb. 13). Bij diverse opgravingen in West-Friesland zijn identieke kaasvormen aangetroffen, zowel in de dorpen als steden. De vormen lijken alleen in de 17de eeuw te zijn gebruikt voor de productie van kaas. In de periode hierna werden de houten kaasvormen (kaaskoppen) waarschijnlijk algemeen toegepast. De houten kaasvormen waren sterk genoeg om onder een pers te worden geplaatst. Bij de aardewerken kaasvormen is dit niet het geval:

Afb 10
De 17de eeuwse
waterput buiten de
boerderij

zij zullen breken onder de grote druk van de kaaspers. Het is daarom aannemelijk dat de aardewerken kaasvormen niet zijn gebruikt in combinatie met een pers. Vermoedelijk werd de wrongel in de vorm gedaan en vervolgens simpelweg een plank op de vorm gelegd, met daarop bijvoorbeeld bakstenen. Deze manier van het maken van kaas is weinig efficiënt en de kwaliteit van de kaas is mogelijk ook minder goed. Daarom kan worden gesteld dat de aardewerken kaasvormen alleen zijn gebruikt voor het maken van kaas op kleine schaal, wellicht zelfs alleen voor eigen consumptie. Dit hangt samen met het kleine aantal koeien dat de meeste boeren in de 17de eeuw bezaten. In de 18de, maar vooral in de 19de eeuw, was sprake van een toename van het aantal koeien per boerderij en tegelijkertijd nam

Afb 11
Vereenvoudigde weergave van de indeling van de Barmhartige Samaritaan in Westerblokker. In groen de bedrijfsruimtes, in geel de woonvertrekken. Het noorden is boven, de weg bevindt zich ten zuiden van de boerderij

Afb 12
Een bord van majolica met Chinees decor uit de 17de eeuw. Diameter: 33 cm

de productie van kaas in West-Friesland een grote vlucht.⁶ De kaasmarkt van Hoorn was na Alkmaar de grootste in Noord-Holland. De kaas uit de dorpen in de omgeving van Hoorn zal dan ook zeker op deze markt zijn verhandeld.

Slot

De boerderij die in 2012 langs de Bangert is opgegraven, is een van de eerste stolpen die door middel van archeologisch onderzoek is onderzocht. Het onderzoek heeft inzicht verschaft in de datering, indeling, maatvoering, constructie en zelfs de aankleding van deze stolpboerderij. De boerderij is na de bouw rond 1615 nauwelijks aangepast: in de 18de en 19de eeuw zijn alleen enkele kelders aan de stolp toegevoegd en de bestaande waterput is vervangen voor een nieuw exemplaar. In de tweede helft van de 19de eeuw is de boerderij gesloopt en verdwenen de ondergrondse resten als tijds capsule onder de grond.

In West-Friesland staan waarschijnlijk nog tientallen, misschien zelfs honderden, stolpboerderijen die uit de 17de eeuw dateren. Vrijwel altijd hebben deze boerderijen in de 19de of 20ste eeuw ingrijpende verbouwingen ondergaan. Hierbij is de oorspronkelijke indeling vaak verdwenen en zijn de buitengevels meestal volledig vernieuwd. Alleen het vierkant, het imposante houtskelet met zijn dikke balken, dateert in deze gevallen nog van de bouw van de stolp. Bij de opgegraven boerderij aan de Bangert heeft een dergelijk grote verbouwing nooit plaatsgevonden, waardoor het mogelijk was om een 'zuivere' stolp uit het begin van de 17de eeuw te onderzoeken. De resultaten van het archeologisch onderzoek vormen op deze manier een zeer belangrijke aanvulling op onze nog beperkte kennis van de geschiedenis van de stolpboerderij.⁷

Voor de noten en bijschriften wordt naar de website van Oud Hoorn verwezen.

Afb 13
Een kaasvorm van roodbakkerd aardewerk uit de 17de eeuw. Diameter: 18,5 cm

Afb 14
Een rinkelbel (een soort rammelaar) van messing uit de 17de eeuw. Aan het langwerpige messing object hingen kleine bellen en de achterzijde functioneerde als 'bijtring'. Lengte: 10 cm